

ČLANCI I RASPRAVE

Miljenko Odrlić
LJUBAV PREMA BOGU KAO PRVA ZAPOVIJED U BIBLIJI
Love for God as the first commandment in the Bible

UDK: 27-14+177.6+27-428-284.6.1

Pregledni znanstveni rad

Primljeno: 10/2016.

123

Služba Božja 2,34116.

Sažetak

Ovaj rad želi pružiti jedan povijesni presjek misli i ideja o ljubavi. Pritom se ne donosi iscrpan kronološki red misli o ljubavi, nego se fokusira na relevantne etape i ocrta se geneza modernog shvaćanja ljubavi kao slobodnog čina i biblijskog shvaćanja ljubavi kao zapovijedi. Na taj se način želi pokazati da se dva shvaćanja ne sukobljavaju, nego nadopunjuju te da biblijsko shvaćanje ljubavi kao zapovijedi nije antropološki ili teološki problem. Stoga se u radu donose neki ključni starozavjetni tekstovi koji su ili oblikovali shvaćanje ljubavi ili su plod shvaćanja ljubavi nekog povijesnog razdoblja, te se tako osvjetljava pozadina biblijske zapovijedi ljubavi prema Bogu.

Ključne riječi: *ljubav, Božja ljubav, zapovijed, savez, brak*

UVOD

Riječ ljubav obiluje različitim značenjima, doziva u svijest različita iskustva uključujući tisuće nijansi i tisuće varijacija, ovisno o kulturi i vremenu. Čitatelj Biblije, Staroga i Novoga zavjeta susreće riječ ljubav u različitim životnim prigodama, na poseban način u prvoj zapovijedi – prema izrazu skovanom u Novom zavjetu (Mt 22, 36; Mk 12, 28). Za modernog čovjeka povezivanje riječi 'ljubav' s riječju 'zapovijed' stvara određene poteškoće, jer se ljubav povezuje s riječi slobodom, a ne s obvezom. Već jedna ovakva primjedba otkriva nam udaljenost koja razdvaja našu osjetljivost

od biblijskog svijeta. Može li se, zapravo, zapovjediti da netko ljubi Boga? Može li naložena ljubav biti iskrena i prava? Da bismo se malo približili pravom odgovoru, najprije ćemo pokušati vidjeti razliku u našem poimanju ljubavi, počevši od doba romantike i doba staroga svijeta. Nakon toga pokušat ćemo pokazati koja je pozadina biblijske zapovijedi ljubavi.

1. RAZLIČITA POIMANJA LJUBAVI U STARO DOBA I U DOBA ROMANTICIZMA

1.1. *Romantična ljubav između privatnoga i javnoga područja*

Naše poimanje ljubavi duguje mnogo razdoblju romantike i njezinih propisa. Ne možemo se baviti tolikim aspektima ove vrlo važne teme, ali možemo barem istaknuti da je jedna od osnovnih karakteristika romantične ljubavi njezino pozivanje na potpunu slobodu. Ljubav je za romantičare jedna nevjerojatna snaga koja se ne obazire na običaje, naredbe i zabrane društva. Dapače, ona se potvrđuje i biva sve sigurnija u svome suprotstavljanju društvu. Postoje različite vrste suprotstavljanja iako sve imaju zajedničko podrijetlo. Određeni primjeri bolje objašnjavaju dobro poznatu činjenicu. Tako npr. u romanu *Zaručnici* nalazimo kako se stavlja nasuprot ljubav i društvo, što odgovara sukobu između dvaju društvenih staleža. Lik don Rodriga, koji nastoji ukrasti Luciju mladome Rencu, može objasniti jedan tipični sukob između aristokracije i naroda, između jednog predstavnika vladajućeg staleža i dvaju članova staleža tradicionalno podređenog plemstvu i od njega iskorištavanog. Roman pokazuje kako ljubav Renca i Lucije pobjeđuje nakon mnogih peripetija, pa čak i nakon don Rodrigova protivljenja. Drugim riječima ljubav između Renca i Lucije jača je i od kojekakvih samovoljnih propisa koje je nametala ondašnja aristokracija.

U VII. poglavlju čitamo kako Renco pobjesni nakon što dozna za don Rodrigove planove. Manzoni ovaj prizor sažima u sljedeće riječi koje puno govore: "Činjenica je da se Renco zaista razbjescio protiv Rodriga i da je žudno čeznuo za Lucijinim pristankom. I kada se dvije snažne strasti raspale zajedno u srcu jednoga čovjeka, nitko, pa ni on sam, ne može jasno razlikovati jedan glas od drugoga i sa sigurnošću kazati koji od njih ima prevlast." Jedna je stvar jasna, po mom mišljenju, a to je da su

osjećaji ti koji prevladavaju u ovom slučaju i koji pokreću radnju romana. Naravno, tu su i izvorni osjećaji Renca i Lucije koji će prebroditi svaku nevolju.

Tu su i drugi primjeri ovog romantična sukoba ljubavi i društva kao npr. *La Traviata* Giuseppea Verdija, nadahnuta po romanu A. Dumasa *La Dame aux Camélias*. Sukob je manje kompliciran, ali će se riješiti također na tragičan način. Primjera ne nedostaje, a najslavniji od svih, budući da se radi vjerojatno o prvom književnom djelu te vrste, jest *Die Leiden des jungen Werthers* J.W.Goethea. U svakom slučaju, postalo je jasno da romantično poimanje ljubavi dovodi do jednog kontrasta između osjećaja i društva, između pojedinca i ustanove. Za one romantične, kratko rečeno, dvoje mladih vjenčaju se samo zato što se vole. U starom svijetu, međutim, i to je ono što ćemo nastojati pokazati u nastavku, stvari su često bile dosta različite: dvoje mladih vjenčavalo se i tek nakon toga bi se, možda, zaljubljujivalo.

1.2. *Ljubav i društvo u starija vremena*

Ljubav i društvo u starijem svijetu bili su mnogo više isprepleteni i ujedinjeni nego u modernome svijetu koji je baštinik ideala romanticizma. Suprotnost između pojedinca i društva bila je dosta drukčija jer je samo društvo bilo više "personalizirano". Pod režimom tzv. "personalne unije", na primjer, vladar je osnivaio i garantirao jedinstvo Države. Podanici su mogli pripadati različitim narodima i kulturama, njihove razlike mogle su često dosta dobro doći do izražaja, ali svi su oni na neki način bili "vezani" za istoga gospodara. Moglo bi se čak kazati da Država kao takva nije postojala, već samo vladar. Poznata izreka Luja XIV.: "Država, to sam ja", sama po sebi puno govori i izražava zapravo jednu vrstu identiteta između poglavara i Države. Osjećaj pripadnosti bio je većinom osobna povezanost s poglavarom, knezom ili nekim plemenskim gospodarom. Postojao je također zasigurno osjećaj pripadnosti jednoj grupi kao npr. obitelji, klanu, plemenu ili narodu. No i u ovim je pojedinim slučajevima veza koja ujedinjuje različite članove grupe više osobna nego institucionalna.

Ono što vrijedi za politički svijet vrijedi također i u drugim područjima javnog i privatnog života. Što se pak ljubavi tiče, osjećaj je vrlo rijetko pobjeđivao društvene običaje i političke imperitive. To vrijedi posebno u slučajevima kada se radilo o

zabranjenoj ili transgresivnoj ljubavi, a o preljubu da i ne govorimo. Jedan je glasoviti primjer onaj Parisa i Helene, a jednako tako slavni su redci posvećeni onima u Danteovu *Paklu*: “Gledaj Helenu koja, s vatrom u tijelu, toliko zla dozva” (*Pakao*, V, 64–65). Jedan drugi primjer, keltska priča o Tristanu i Izoldi, na primjer, završava na tragičan način: samo smrt uspijeva ujediniti ljubavnike.¹ Dodajmo ovome posljednji primjer iste vrste tj. tragičnu sudbinu Paola i Francesche koji bivaju ubijeni zbog svoje ljubavi. Dante ih smješta u pakao među bludnike (*Pakao*, V, 73–142). No glavne riječi koje je izgovorio Pavao: “Ljubav kojoj se plemenito srce brzo predaje... Ljubav koja nikome tko voli ne prašta... Ljubav nas dovede do smrti: Kajina čeka, onoga koji nas ubi” (V, 100–106), anticipiraju u više redaka ono što će kazati romantici. Evolucije nisu nikada potpuno linearne i granice između kulture i mentaliteta nisu nikada označene preciznošću kartografa. U svakom slučaju, predromantičko društvo bilo je puno manje tolerantno od našega u ovakvim okvirima i sličnim slučajevima.

Kad je riječ o ovakvoj tematici, našoj bi diskusiji trebalo dodati još jedan važan element. U stara vremena, pa sve do početka našega tzv. modernog doba, na međunarodnoj i nacionalnoj razini politika i brak išli su ruku pod ruku. Kriteriji vanjske i unutarnje politike odlučivali su o mnogim brakovima. Habsburška je obitelj, možda više od drugih, postala poznata po svojoj bračnoj politici. Kad je o ovoj obitelji riječ, jedna stara latinska poslovice u malo riječi sažima koliko su za Habsburge bili povezani brak i politika: “Dok drugi vode ratove, ti se, sretna Austrijo, ženi. Carstva koja Mars daje drugima tebi daje Venera.”²

Puno drukčije nije bilo ni na starom Bliskom istoku. Dapače, može se kazati da je bračna politika bila još jednostavnija jer su vladari mogli posjedovati mnogobrojni harem. Svaka od “zaručnica” predstavljala je posebnu povezanost s jednom drugom kraljevskom obitelji ili pak sa saveznicima ili vazalima. Jedan ugovor, posebno onaj vazalski, bio je zapečaćen jednim brakom ili pak slanjem jedne “zaručnice” u vladarev harem. Ramzes

¹ Dante susreće Tristana u paklu među bludnicima (*Pakao* V, 67). Wagnerovo djelo *Tristan i Izolda* (1869.) opisuje, međutim, pobjedu ljubavi, a nikako odreku, a kamoli poraz. Želja i osjećaj što je nešto tipično za razdoblje romantike sve-moćni su.

² Izreka pripisana Matiji Corvinu (1440. – 1490.), ugarskome kralju od 1458. do 1490.).

II., na primjer, poslije jedne neodlučne bitke protiv Hetita (1286. pr. Kr.) zaključuje ugovor o nenapadanju sa svojim osporavateljima i sklapa brak s jednom hetitskom princezom. Brak označava mirovni ugovor kao što je bio običaj onog vremena. Najslavniji biblijski primjer u ovom smislu jest onaj Salomonov. Njegov golemi harem (prema 1 Kr 11,3 sedam stotina žena i tri stotine priležnica) bio je znak međunarodnog prestiža i pokazivao je da je izraelski kralj imao veze s gotovo svim važnijim nacijama onoga vremena (1 Kr 11,1–8). Biblijska pripovijest, uostalom, bliža legendi nego stvarnoj povijesti, dosta je kritična prema Salomonu jer, prema biblijskom tekstu, njegove su ga žene udaljile od štovanja jednog Boga Izraela. Radi se sigurno o drukčijem čitanju tradicionalne pripovijesti u prilog Salomonu, drukčijem čitanju koje trebamo pripisati sastavljačima bliskim deuteronomističkoj teologiji, jer izravno citiraju zabranu udruživanja s drugim narodima u Pnz 7,3–4.

Ne treba se čuditi nakon ovog kratka pregleda ako rječnik ljubavi, na poseban način, izrazi kao osjećaj, odanost i vjernost koje su bitne kvalitete osobnih ljudskih odnosa, nalazimo u diplomatskom rječniku narodnih i međunarodnih političkih odnosa. Dosadašnja zapažanja vrlo su važna kako bismo mogli opisati temu ljubavi Božje u Svetom pismu.

2. ZAPOVIJED LJUBAVI PREMA BOGU U SVETOM PISMU

Biblija je jedna šuma, a ne nekakvo glatko ujednačeno područje na svim razinama. To je jedna vrsta šume u kojoj ne dominira jednoličnost. Prema rabinima zapravo Torah ima sedamdeset lica. Zbog toga neće biti moguće iscrpno obraditi ovu složenu i vrlo bogatu temu kao što je Božja ljubav u Bibliji. Pokušat ćemo se radije zaustaviti na jednom posebnom i još više zanemarenom aspektu kao što je npr. uska veza između Božje ljubavi i opsluživanja zapovijedi. Ne isključuju se, naravno, ni drugi argumenti kao npr. osobna i osjećajna povezanost koja može ujediniti Izraelova Boga s njegovim narodom i sa svakim njegovim članom u Starom zavjetu. Ne isključuje se, naravno, ni sve one skladne nijanse Božje ljubavi objavljene u Kristu u Novom zavjetu.

Ograničit ćemo se samo na jednu dimenziju Božje ljubavi, onako kako je predstavljena u Starom zavjetu, dimenziji koju ne smijemo ignorirati ako želimo shvatiti točni smisao biblijskog rječnika na ovom području.

2.1. *Ljubav i opsluživanje zapovijedi*

Vratimo se na trenutak na početno pitanje ovog našeg razmišljanja: zašto Bog traži od Izraela da ljubi samo svoga Boga? I zašto u Novom zavjetu ljubiti i opsluživati zapovijedi idu zajedno? Temeljni tekst Staroga zavjeta u svezi s ovim jest onaj u Pnz 6, 4–9: “Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom! Riječi ove što ti ih danas naređujem, neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori im o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad lijegaš i kad ustaješ. Priveži ih na svoju ruku za znak, i neka ti budu kao zapis među očima. Ispiši ih na dovratnicima kuće svoje i na vratima svojim.”

Jedan drugi, također vrlo znakovit tekst jest Pnz 10, 12–13: “Dakle, Izraele, što od tebe traže Jahve, Bog tvoj? Samo to da se bojiš Jahve, Boga svoga; da po svim putovima njegovim hodiš; da ga ljubiš i služiš Jahvi Bogu svome, svim srcem svojim; da držiš Jahvine zapovijedi i njegove zakone što ti ih danas za tvoje dobro dajem.”

Mogli bismo nadodati još neke tekstove iz Pnz, kao npr. Pnz 11, 1 ili pak Pnz 30, 15–16 i rezultat bi bio isti: ljubiti Boga i opsluživati njegove zapovijedi su zapravo dvije strane iste medalje i nemoguće ih je rastaviti. Ljubiti Boga, bojati se Boga, slijediti ga, služiti mu, opsluživati zakon zapravo gotovo su istoznačnice. Kako pomiriti vidove koji su, prema modernom mentalitetu, nepomirljivi i isključuju se međusobno? Je li moguće “ljubiti” Boga i “bojati ga se” u isto vrijeme? Rješenje će, kao što ćemo vidjeti, proizići iz usporedbe ovog rječnika s rječnikom različitih ugovora saveza na starom, Bliskom istoku. Diplomatski rječnik onoga vremena pruža nam ključ za ispravno tumačenje paradoksalnog spajanja glagola ljubiti i bojati se, ljubiti i opsluživati zapovijedi.³

³ O Savezu u Bibliji napisano je dosta toga. Za više informacija dobro je pogledati nekoliko radova kao npr. K. BALTZER, *Das Bundesformular*, WMANT 4, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1960.; D. J. McCARTHY, *Covenant in the Old Testament: The Present State of Inquiry*, in CBQ 27 (1965.), str.217-240; D. R. HILLERS, *The Johns Hopkins University Press*, Baltimore MD 1969.; S. E. PORTER; J. C. R. DE ROO, *The Concept of Covenant in the Second Temple Period*, JSJSup 71, Brill, Leiden-Boston 2003.; N. WEEKS, *Admonition and Curse: The Ancient Near Eastern Treaty/Covenant Form as a Problem in Inter-Cultural Relationships*, JSOTS 407, T&T Clark, London 2004.

2.2. Ljubav između oca i sina

Neki tekstovi, uvijek iz Ponovljenog zakona, uspoređuju odnos između Boga i njegova naroda Izraela s onim između oca i njegova sina⁴. Prvi je tekst Pnz 1, 31: "A vidio si, uostalom, i u pustinji, gdje te Jahve, Bog tvoj, cijeloga puta što ste ga prevalili dok ste stigli do ovoga mjesta, nosio kao što čovjek nosi svoga sinčića."

Slika se ponavlja u Pnz 8, 5: "Priznaj onda u svome srcu da te Jahve, Bog tvoj, odgaja i popravlja kao što čovjek odgaja sina svoga." Zakon u Pnz 14, 1 počinje ovom tvrdnjom: "Vi ste sinovi Jahve Boga svoga." Ovakve ili slične ideje nalazimo i na drugim mjestima u Bibliji i prvi dojam jednog moderna čitatelja jest pomisao da se radi o jeziku obiteljskog života i ambijenta. Izrazi, u prvi mah, prizivaju atmosferu doma, osjećajne veze koja ujedinjuje roditelje i djecu i neke temeljne životne vrijednosti kao npr. zaštita, vjernost i solidarnost. Ne može se sa sigurnošću unaprijed isključiti da izabrani rječnik može podsjetiti na obiteljski svijet. No potrebno je također ustvrditi da se isti rječnik nalazi i u svijetu međunarodnih odnosa, kao npr. u 2 Kr 16, 7, gdje čitamo: "Tada Ahaz uputi poslanike asirskome kralju Tiglat-Pileseru da mu kažu: 'Ja sam tvoj sluga i sin tvoj! Dođi i izbavi me iz ruku aramejskoga kralja i kralja Izraela, koji su se digli protiv mene.'"

Kada Ahaz, judejski kralj, kaže asirskome kralju: "Tvoj sam sluga i sin tvoj", priznaje u pravnom smislu da je podanik asirskog vladara. Ova terminologija, koja sigurno u sebi krije jedan veliki osjećaj časti, nalazi se u mnogim tekstovima na starom Bliskom istoku kako bi se naglasila dva korelativna vida odnosa koji ujedinjuje slugu i gospodara⁵. Prvo, vladar se nalazi u situaciji neosporne superiornosti u odnosu na svoga slugu, kao i otac prema sinu. Odnos koji je prouzročio ugovor može se usporediti s "normalnom" situacijom gdje generacije diktiraju odnose. Sluga ne bi smio prigovarati svome gospodaru kao što ni sin ne prigovara ocu. Dobna razlika i sinova ovisnost o svome ocu očituju,

⁴ Kad je riječ o ovoj temi, pogledaj D. J. McCARTHY *Notes on the Love of God in Deuteronomy and the Father-Son Relationship between Yahweh and Israel*, in CBQ 27(1965.), str.122-139.

⁵ U svezi s ovom temom vidi: P. KALLUVEETIL, *Declaration and Covenant. A Comprehensive Review of Covenant Formulae from the Old Testament and the Ancient Near East*, AnBib 88, Biblical Institute Press, Roma 1982., str. 122-139.

barem se tako misli, tip odnosa koji postoji među njima. Drugo, pravna povezanost gospodara i sluge mora biti snažna kao što je snažna povezanost oca i sina. Upotrijebljeni jezik, osim toga sugerira da se sluga mora pokazati vjeran, siguran i zahvalan prema svome gospodaru kao i jedan sin prema svome ocu kojem duguje život i o kojem ovisi njegov daljnji život. Odnos između gospodara i sluge, na kraju, treba imati istu osjećajnu snagu koju ima odnos između oca i sina. Upotrijebljeni rječnik nastoji osnažiti formalni i pravni odnos vazalstva s aluzijom na obiteljski život koji je puno topliji, srdačniji i osjećajno uvjerljiviji.

Isti rječnik nalazimo vrlo često u raspravama o vazalstvu na starom Bliskom istoku. Tako se npr. knez u mjestu Kultepe proglašava "sinom" asirskoga kralja⁶. Ono što vrijedi za obiteljski rječnik vrijedi također i za rječnik prijateljstva, što je čest slučaj na starom Bliskom istoku kada se opisuju diplomatski odnosi između vladara i naroda.⁷

2.3. *Savez i ljubav*

"Ljubav" nije mogla u ovom kontekstu ne poslužiti za opis odnosa između gospodara i sluge. To je upravo slučaj u mnogim biblijskim tekstovima kao i u onim ne-biblijskim, kao što je to pokazao prije nekoliko godina egzeget W. L. Moran u jednom poznatom članku o ovoj temi⁸. Mnogi su tekstovi vrlo važni u tom smislu jer tu nalazimo izraze koji se pojavljuju u Ivanovu Evanđelju, na poseban način u govorima poslije Posljednje večere kada Isus govori svojim učenicima o uzajamnoj ljubavi. Zato bi se moglo kazati da u diplomatskom rječniku Bliskog istoka nalazimo daleki izvor Ivanova rječnika o ljubavi.

Neki su tekstovi o tome vrlo jasni. To pokazuje prvi primjer koji potječe iz jednoga staroga asirskoga diplomatskog teksta u

⁶ Vidi D. J. McCARTHY, *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*, AnBib 24A, Biblical Institute Press, Roma 1979., str.35.

⁷ Za više informacija vidi KALLUVEETIL, *Declaration and Covenant. A Comprehensive Review of Covenant Formulae from the Old Testament and the Ancient Near East*, str. 93–106.

⁸ W. L. MORAN, "The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomy", u CBQ 25 1963.), str.77–87. Vidi također KALLUVEETIL, *Declaration and Covenant. A Comprehensive Review of Covenant Formulae from the Old Testament and Ancient Near East*, str. 47–50; 79–83; 110–111.

kojem se traži da treba ljubiti vlastitog gospodara kao sebe samoga, ali i gospodar obećava da će ljubiti slugu kao sebe samoga⁹. U jednom hetitskom tekstu, koji potječe vrlo vjerojatno iz vremena kraljevstva Suppiluliuma II., kaže se da nema veće ljubavi nego dati život za vlastite prijatelje tj. saveznike.¹⁰

Moderni će čitatelj ovdje zasigurno primijetiti sličnost s nekim biblijskim tekstovima, posebno s onim koji govori o zapovijedi ljubavi prema bližnjemu: "Ljubi svoga bližnjega kao samoga sebe"¹¹, i s poznatom izrekom koju je izgovorio Isus u svojim posljednjim govorima: "Nitko nema veće ljubavi od ove: položiti vlastiti život za svoje prijatelje" (Iv 15, 13). Po mišljenju nekih, ono što kaže evanđelje o odnosima unutar kršćanske zajednice, ima svoje daleko podrijetlo u diplomatskom jeziku rasprava o vazalstvu koje su bile vrlo česte na starom Bliskom istoku.

Jedan treći tekst, koji potječe iz jedne rasprave Ashurninaria V., asirskog kralja s Matiluom kraljem Arpada, zavrijedio je da ga se navede u cjelini: "Ako naša smrt nije i tvoja smrt i naš život i tvoj život, ako ne tražiš da život Ashurninaria, njegovih sinova i službenika bude kao tvoj, neka bog Ašur pretvori tvoj život u pustinju."¹²

Kao i u prethodnom tekstu, odnos između vladara i sluge jasno pretpostavlja, barem na književnoj razini, da su povezani "i u životu i u smrti". Ova čvrsta povezanost identična je, barem što se rječnika tiče, onoj koja ujedinjuje npr. Jakova i njegova omiljenog sina Benjamina, barem po onom što kaže Juda u svom govoru pred Josipom: "Dječak ne može ostaviti oca; kad bi ga ostavio, njegov bi otac umro" (Post 44, 22). Ovdje nalazimo kao i mnogim drugim slučajevima jasnu razmjenu biblijskoga i diplomatskog rječnika.

Ugovor kralja Asarhadona, asirskoga kralja,¹³ u svezi s nasljedstvom njegova sina Asurbanipala donosi vrlo znakovite

⁹ Usp. McCARTHY, *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Old Testament*, str. 161.

¹⁰ McCARTHY, *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*. Hetitsko se carstvo nalazilo na teritoriju današnje Turske, a glavni grad nije bio daleko od Ankare. Kralj Suppiluliuma II. vladao je otprilike od 1215. do 1200. pr. Kr.

¹¹ Lev 19, 18; Mt 19, 19; 22, 39; Mk 12, 31; Lk 10, 27; Rim 13, 9; Gal 5, 14; Jak 2, 8.

¹² Vidi J. B. PRICHARD, *Ancient Near Eastern Texts Relating of the Old Testament (ANET)*, Princeton University Press, Princeton NJ 1969., str. 533.

¹³ Asarhadon je vladao od 680. do 669. g. pr.Kr.

fraze: “Ako niste spremni umrijeti za Asurbanipala...” (21. /229/); “Ako ne volite kneza Asurbanipala kao vlastiti život...” (24. /266/) ostvarit će se strašna prokletstva¹⁴.

Ljubiti znači biti spreman umrijeti za vlastitog vladara. Ovo nam može zvučati čudno, ali čitanje ovih starih tekstova pokazuje dovoljno da se u jeziku govora o vazalstvu ne preže od uporabe ovog tipa izražavanja, dapače s osobitom ljubavlju upotrebljava ga se kako bi se maksimalno ojačalo pravnu povezanost gospodara i slugu. Ne možemo, s druge strane, zanijekati da retorika ne odražava uvijek stvarnost i da su sluge, ustvari, bili daleko od toga da budu privrženi svojim gospodarima. Pobune, pokušaji osloboditi se nepodnošljive vlasti svojih gospodara i kažnjeničkih ratova kao odmazde, bili su jedna normalna pojava na starom Bliskom istoku i jedno svjedočenje stalne napetosti i borbe pobunjenih slugu protiv pokušaja gospodara da podvrgne pobunjene sluge. Retorika vrlo često i rado upotrebljava jezik ljubavi, dok je stvarnost više životna i zahtijeva brutalniji rječnik vojnih izvještaja ili onaj o nametima koji se traže i dobivaju od podanika.

Pozadina rječnika saveza, u svakom slučaju, pomaže bolje razumjeti točni smisao zapovijedi ljubavi i smjestiti ga u pravi kontekst.

3. DIPLOMATSKI RJEČNIK I TEOLOŠKI GOVOR

Preostaje nam posljednji korak u našem kratkom prikazu govora o ljubavi u kršćanskoj Bibliji. Rječnik koji smo analizirali izjednačava odnose između rodbine s onima koji vladaju između gospodara i slugu. Biblija, međutim, ide jedan korak dalje i primjenjuje ovaj rječnik na odnose između Boga i njegova naroda Izraela. Kao što je, uostalom, poznato, Jahve je sklopio Savez sa svojim narodom u pustinji, na brdu Sinaju, nazvanim još u Ponovljenom zakonu i brdo Horeb. Tekstovi kao Izl 24, 3–8: ili pak Pnz 5, 2 dobro su poznati i nije ih potrebno navoditi. Možda su i previše poznati tako da ne bude nikakvo divljenje. U svakom slučaju, u okviru teologije nema puno tekstova izvan Biblije koji upotrebljavaju jezik Saveza u kontekstu teologije.¹⁵

¹⁴ Kompletan tekst vidi u PRITCHARD, ANET, str. 534–541, a posebno 536–537.

¹⁵ U već citiranom ugovoru kralja Asarhadona, kralj zaključuje savez sa svojim slugama pred asirskim bogom. U svakom slučaju, ne radi se o ugovoru između boga Ašura i njegovog naroda.

Koji bi bio razlog ove posebnosti izraelskoga Pisma? Zašto uvoditi "svetinje nad svetinjama" vjere u čisto diplomatski i politički jezik? Radi se o tvorevini izraelskih vođa i mislilaca u jednom vrlo teškom i mukotrpnom razdoblju njihove povijesti. Od početka IX. stoljeća prije Krista, ustvari, međunarodna politika onog vremena uglavnom je politika saveza. Sve žešći pritisak novoga asirskog carstva na mala kraljevstva Istoka, na poseban način na feničke gradove kao i na mala kraljevstva Sirije, Izraela i Judeje utječe na stvaranje novih razvrstavanja i novih saveza s drugim narodima. Svatko se mora, prije ili poslije, svrstati s Asirijom ili protiv nje. Ostale sile koje uspijevaju često vrlo mukotrpno, igrati nekakvu ulogu na svjetskoj pozornici jesu Egipat, a zatim još uspješniji Babilon i na kraju Midjanci i Perzijanci.

U ovakvoj situaciji kraljevstva Judeje i Izraela u napasti su ili pak prisiljena uobličavati svoju politiku prema vanjskim prinudnim čimbenicima. Mala kraljevstva svakog razdoblja nastojala su spasiti vlastitu neovisnost zahvaljujući nekom "velikom bratu", što je više nego razumljivo. Samarijansko kraljevstvo, koje je judejsko kraljevstvo oponašalo, slijedilo je, međutim, druge na ovom opasnom putu. U ovakav kontekst treba smjestiti različita proročka proricanja koja pozivaju, dramatski inzistirajući, Jahvin narod da se ne upusti u ovako opasnu igru. Jedno kratko Izaijino proroštvo dobiva na važnosti ako se čita pazeći o događajima onog vremena, tj. o asirskoj invaziji na sjeverno kraljevstvo između 745. i 722. g. pr. Krista, kada je pao i grad Samarija:

"I opet mi reče Jahve: Jer narod ovaj odbacuje mirne tekućice Šiloaha, a dršće pred Rasonom i pred sinom Remalijinim, dovest će Gospod na vas vodu Eufrata, silnu i veliku – kralja asirskoga i svu slavu njegovu – i ona će izići iz rukava svoga, prelići se preko svih obala; provalit će u Judeju, razlit se i poplaviti je, popet se do grla njezina; i krila će svoja raširiti preko cijele tvoje zemlje, o Emanuele" (Iz 8, 5–8).

No okolnosti ovog proroštva nisu baš sve jasne. Uza sve to može se s određenom sigurnošću kazati da je proroštvo proglašeno za vrijeme kralja Ahaza koji je bio potican od samarijskog kralja Pekaha, sina Remalijina, i Resina, kralja damašćanskoga, koji su sklopili obrambeni savez protiv Asirije i zvali su Ahaza da im se pridruži. Ahaz je to, iz nama nepoznatih razloga, odbio. Dvojica kraljeva Pekah i Resin odlučili su silom natjerati Ahaza da im se pridruži i počeli su opsjedati Jeruzalem (usp. 2 Kr 16, 5–9; Iz 7, 1), ali nisu uspjeli. Razlozi neuspjeha prilično su jasni

jer 2 Kr 16 kaže da je Ahaz u tom trenutku sklopio savez s Asirijom koja je najprije napala Damask a zatim Samariju (2 Kr 16, 7–9). Načelo kojeg se držao Ahaz dobro je poznato: “Neprijatelji mojih neprijatelja moji su prijatelji.”

Tekst, barem onaj koji slijedi hebrejska Biblija¹⁶, pretpostavlja da je jedna stranka podržala savez s Izraelom i Damaskom jer su u tom savezu vidjeli najbolji način kako izbjeći nezaustavljivo širenje Asirije. Prorok Izaija osuđuje ovakvu politiku ostrim tonovima u upravo navedenom proroštvu: Jeruzalemski narod podcjenjuje vodu iz Siloe tj. vodu iz vlastitog zdenca, i vlastitu predaju tražeći kako bi se udružio s moćnim susjedima. Posljedice ovakve politike za Izaiju su vrlo jasne: vode moćnih mezopotamskih rijeka razlit će se i potopit će Judino kraljevstvo. Izaija, dakle, predviđa asirsku invaziju koja se ima dogoditi 701 g. pr. Kr. kada će Sanherib, nakon duge borbe, okružiti Jeruzalem i povući se tek nakon što dobije veliki danak¹⁷.

Ovi detalji, na prvi mah, ne čine se puno korisnima da bismo mogli razumjeti teologiju Božje ljubavi. No omogućuju nam bolje razumijevanje onoga što će se kazati o ovoj posebnoj Božjoj ljubavi, na poseban način u knjizi Ponovljenog zakona. Na koji način?

Moramo, prije svega, inzistirati na činjenici da Izaija nije ni na koji način izoliran. Njegov stav dijeli velika većina proroka Svetoga pisma. Nećemo navoditi puno tekstova i zadovoljit ćemo se samo s onim najvažnijima, a ostale možete potražiti u Svetome pismu¹⁸.

¹⁶ Tekst je inače dosta težak a na poseban način izraz koji se prevodi s “obradova se zbog Resina, sina Remalijina”. Neki prijevodi donose: “izabrao je Resina, sina Remalijina”, što je zapravo nemoguće. Neki opet autori prevode s: “uzdrhta se pred...” na temelju Iz 7, 2 gdje čitamo: “Tada dojaviše domu Davidovu: Aramci se utaborili u Efrajimu. Na tu vijest uzdrhta srce kraljevo i srce svega naroda, kao što u šumi drveće ustrepti od vjetra.”

¹⁷ Ovo je najvjerođostojnija verzija činjenica što možemo zaključiti na temelju biblijskih tekstova kao i iz tzv. Sanheribove “prizme”, jednoga asirskog dokumenta koji opširno, u detalje opisuje vojni pohod asirskoga kralja u onom kraju. Postoje i mnogi biblijski tekstovi o ovim događajima koji se vrlo teško međusobno slažu. Vidi 2 Kr 18, 13–16; 18, 17–19, 37; Iz 36–37; 2 Ljet 32, 16, 20. O Sanheribovu vojnom pohodu dobro je pogledati posebno L. L. GRABBE, *Like a Bird in a Cage: The Invasion of Sennacherib in 701 BCE*, JSOTS 363, Sheffield Academic Press, London 2003. Vidi također W. R. GALLAGHER, *Sennacherib's Campaign to Judah: New Studies*, Studies in the History and Culture of the Ancient Near East 18, Brill, Leiden 1999.

¹⁸ Vidi na poseban način Hoš 5, 13; 7, 11–13 ; 8, 8–10; 12, 2; 14, 3–4; Iz 8, 6–8; 30, 1–5; 31, 1–3; Jer 2, 12–13.18; 17, 5–8; 17, 13.

Tekst koji smo izabrali jest onaj iz Jer 2, 12–13 i 18: *“Zapanjite se nad tim, nebesa, zgranite se i zaprepastite, riječ je Jahvina. Jer dva zla narod moj učini: ostavi mene, Izvor vode žive, te iskopa sebi kladence, kladence ispucane što vode držati ne mogu. A sad, zašto krećeš u Egipat da piješ vode iz Nila? Zašto krećeš u Asiriju da piješ vode iz Rijeke?”*

Jeremijin govor vrlo je sličan onom Izaijinu navedenom malo prije. Prorok prigovara svome narodu da traži spasenje u savezu s Egiptom i s Mezopotamijom a da podcjenjuje vlastitoga Boga, izvor žive vode. Jeruzalemska se politika sastoji u prekapanju napuklih cisterni što je zapravo uzaludan posao. Kakvu je, dakle, politiku trebalo primijeniti u ovakvim okolnostima? Koje su gledište nagovijestili jedan Izaija i jedan Jeremija? Nije jednostavno kazati. Pjesničkim jezikom poput onog u knjizi Izreka, savjetovali su narod i njegove vođe da “piju vodu iz svoje nakapnice” (Izr 5, 15). Možda je Izaija savjetovao da se ne opiru Asiriji kao što je Jeremija bio sklon savezu s Babilonom. Jesu li možda bili oportunisti? Ili se pak radilo o tome da se čini što je moguće kako bi se izbjeglo još veće probleme? Možda su proroci razumjeli odakle puše vjetar i kako bi se Jeruzalem mogao spasiti u dramatičnim okolnostima? Sve su ovo vrlo teška pitanja, na koja možemo odgovoriti samo djelomično. Tekstovi, u svakom slučaju, inzistiraju na jednoj vrlo bitnoj stvari: Izrael će se, za sjeverne proroke, i Jeruzalem, za južne, moći spasiti samo ako ne izdaju svoje korijene koji su u Starom zavjetu, i ne samo u njemu, vjerski korijeni i izraženi su u jednom čvrstom “vjerovanju”.

Ovo je potrebno naglasiti kako bismo mogli razumjeti jedan bitni element teologije Saveza koji ćemo sada u zaključku, vrlo kratko, razmotriti. Radi se o ekskluzivnoj ljubavi koju Bog zahtijeva od svoga naroda. Najjasniji je tekst onaj Pnz 6, 4 – 5, koji smo već naveli i u kojem se inzistira na dvama bitnim elementima: Jahve je jedini Bog i Izrael treba ljubiti samo njega.

Za razumijevanje ovog, vrlo sadržajnog teksta, nužna je jedna kratka povijesna podsjetnica. U razdoblju smo relativnog mira jer se asirsko carstvo brzo raspada: Ninivu će Babilonci i Medi razoriti 612. pr. Kr., a carstvo će definitivno nestati 606. g. pr. Krista. U vrijeme kralja Jošije (640.–609. pr. Kr.) Jeruzalem će, barem djelomično, ponovno zadobiti svoju neovisnost jer Asirija ne može više kontrolirati svoje pokrajine i svoje najdalje saveznike. Povoljne će prilike omogućiti kralju Jošiji, njegovu

dvoru i vladajućim staležima uvođenje tzv. “deuteronomističke reforme”¹⁹.

Osnovni izbor u tom trenutku – ili da budemo precizni u tekstovima koji opisuju ovu reformu tj. u Ponovljenom zakonu i sličnoj literaturi – jest taj preuzeti jezik ugovora vazalstva uobičajenog u ono doba i primijeniti ga na odnose između Jahve i njegova naroda.

Izrael odlučuje zato slušati proroke i ne tražiti svoje spasenje u nesigurnim savezima s prolaznim silama. Iskustvo ga je naučilo koje strašne posljedice mogu imati takvi izbori. Zbog toga u Ponovljenom zakonu Izrael odabire biti sluga, ne nekakva moćnog kralja ovoga svijeta, već svoga Boga Jahvu, Boga koji ga je izveo iz Egipta i koji se objavio na brdu Horebu. Izrael, prema tome, ne ovisi ni o kakvoj ljudskoj sili i ne priznaje na ovom svijetu nikakva gospodara. Osjeća se dužnikom samo Jahvi, svome Bogu. Ta ga posebna ljubav obvezuje da odbaci kult bilo kakva božanstva osim onoga prema Jahvi. Prema tome u jeziku vazalskih ugovora nalazimo ne samo temelje novozavjetne zapovijedi ljubavi, već i temelje jednoboštva²⁰. Izrael priznaje samo jednoga Boga jer može imati samo jednoga gospodara.

Nadamo se da je naš kratki presjek različitih aspekata Božje ljubavi i različitih sredina Bliskoga istoka bio koristan. Nije uvijek jednostavno zahvatiti sve nijanse jednostavnih riječi u Bibliji, što posebno vrijedi za izraz “ljubav”. U svakom slučaju, nadamo se da nije bilo beskorisno posegnuti za izvorima. Vjerujemo da smo na ovaj način, koliko-toliko, uspjeli objasniti neke važne teme starozavjetne teologije a posebno pokazati da usporedba Staroga i Novoga zavjeta, kao i Staroga sa svijetom u kojem se razvijao, može biti vrlo korisna i poučna.

¹⁹ Još se umnogome raspravlja o opsegu i pravoj naravi ove reforme. U svezi s tim vidi L. L. GRABBE, *Good Kings and Bad Kings*, Libreray of Hebrew Bible /Old Testament Studies 393; European Seminar in Historeical Methodology 5, T & T Clark, London-New York 2005.

²⁰ Ova je tema mnogo obrađivana i o njoj se mnogo raspravljalo, a ovdje ćemo spomenuti posebno N. MacDONALD, *Deutoronomy and the Meaning of “Monotheism”*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2003.; M. CROCIATA, *Il Dio di Gesù Cristo e i monoteismi*, Collana di teologia 46, Città Nuova, Roma, 2003.; A. LEMAIRE, *Naissance du monothéisme. Point du vue d'un historien*, Bayard, Paris, 2003.; M. OEMING - K. SCHMID, *Der eine Gott und di Götter. Polytheismus und Monotheismus im antiken Israel*, AThANT 82, Evangelischer Verlag, Zürich, 2003.

LOVE FOR GOD AS THE FIRST COMMANDMENT IN THE BIBLE

Summary

The word love abounds with various meanings, recalls various experiences including thousands of shades and thousands of variations, depending on the culture and time. The reader of the Bible, the Old and New Testament, encounters the word love in different life situations, especially in the first commandment – according to the expression coined in the New Testament (Mt 22, 36; Mk 12, 28). To modern man, connection of the word “love” with the word “commandment” poses a certain difficulty, since love is connected with freedom and not with an obligation. This alone remark reveals the distance that separates our sensitivity from the biblical world. Is it really possible to command that one should love God? Can love that is commanded be real and honest love? To get closer to the right answer, we will first try to see the difference in our perception of love, starting from the time of romanticism and the time of ancient world. Then, we will try to show the background of biblical commandment of love.

Key words: *love, God's love, command, covenant, marriage*